
Két olasz Sztálin szolgálatában

Giancarlo Lehner és Francesco Bigazzi (általunk a Klió 2008/4. számában ismertetett) könyve bemutatta, hogyan lettek a Szovjetunióban egyes olasz kommunistákból a sztálinista terror gátlástalan hóhérai, másokból (sokkal többekből) naiv áldozatai. A magyarul is olvasható *Mitrohin-archívum* vagy *Ben Macintyre* nálunk tavaly megjelent Kim Philby-életrajza megvilágította, miként váltak nyugati polgárok a szovjet kommunizmus ügynökeivé, kémeivé, gyilkosaivá. E műveknek úgyszólván a tematikai metszéspontján található *Roberto Lodigiani Sztálin kéme. Carlo Codevilla igaz története (La spia di Stalin. La vera storia di Carlo Codevilla)* című életrajzi monográfiája.

A piemonte-i kézműves családból 1900-ban született Codevilla az első világháború idején szocialista párttag lett, de hamarosan tovább radikálizálódott: kommunista szimpatizánsként megalapította a „Senki fiai” (Figli di nessuno) nevű „népi milíciát”, vagy inkább kommandót, mely a fasiszta különítményesekkel való erőszakos, sőt fegyveres összetűzések sodrában, 1921-ben megölt két hasonló korú, huszonéves fiatalembert, akik közül az egyik ráadásul nem is biztos, hogy feketeinges „squadrista” volt, talán csak „rossz helyen tartózkodott rosszkor” (22–24. o.). Codevillának menekülnie kellett, meg sem állt Moszkváig, ahol „hősként, leninista Robin Hoodként” fogadták az időközben, 1922-ben „kétszeres gyilkosságban való részvétel miatt távollétében életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt” elvtársat (25–28. o.). Az újszülött bolsevik államnak pontosan ilyen emberek kellettek: maguk mögött minden hidat felégető „hóhérai a kommunizmus ellenségeinek” (31. o.). Codevilla Trockij barátja és a Komintern ügynöke lett, utóbbi minőségében előbb a dél-amerikai kémekkel való kapcsolattartásra szakosodott, majd az Olasz Kommunista Párt „paramilitáris csoportjai” számára szerzett fegyvereket a vörösén forrongó Berlinből. Az OKP alapítóját, Gramscit elkísérte Bécsbe, sőt Rómába is a hatóságok által elérhetetlen Codevilla, akit a könyv „a kommunista internacionálé Vörös Pimpernelének” nevez (29–49. o.). Önmagát sikeresebben tudta megóvni, mint kijelölt áldozatait megsemmisíteni. Az olasz kommunisták részéről árulással, a fasiszta

rezsimmel való kollaborálással vádolt és a Kreml utasítására likvidálandó Antonio Quaglia és Eros Vecchi elleni merényletei egyaránt kudarcba fulladtak: a „halálra ítélték” túléltek a merényleteket (56–65. o.). Codevilla viszont önnön hibáit élte túl, akárcsak korábbi „trockizmusát”: az őrjöngő, tömeggyilkos sztálinista zsarnokság idején ez újfent azt bizonyította, hogy az önfenntartás művésze, mestere volt. Elég arra utalni, hogy egykori társai, a „Senki fiai” szinte mind odavesztek a Szovjetunióban (88–92. o.). Ép bőrrel keveredett ki a spanyol polgárháborúból is, ahol pedig végül már – mint a témáról szóló recenzióinkban (Klió, 2009/1, 2014/3) rámutattunk – „mindenki háborúja” tombolt „mindenki ellen”. De épp az eretneküldöző, az elhajló balosokat legyilkoló vérfürdő kezdte kiábrándítani az ügynököt. Az osztályellenséggel kész volt leszámolni, de elvtársakkal? (66–77. o.). Jevgenyij Karlovics Miller egykori fehér tábornok franciaországi „kiiktatásában” még hatékonyan (bár már megingott lélekkel) vett részt. A második világháború alatt azonban már önhatalmúlag eresztett szabadon hadifogságba esett olasz tiszteteket. Ezzel életét kockáztatta. És nem csak ezzel. Fedőneve „Mór” volt (Moro): tudta, mi jár a „mórnak”, miután „megtetete kötelességét”... (78–96. o.)

1944-ben „mehetett”. De nem a halálba. Hanem a szabadságba: titkos küldetésben New York-ba, ahonnan sosem tért „haza”, sem új, választott hazájába, a Szovjetunióba, ahová nem is akart visszamenni, sem a régibe, az igaziba, Olaszországba, ahová visszavágyott. 1949-ben bosszúból megkéselték, ám ezúttal az ő meggyilkolását rontották el tegnapi elv- és bajtársai. Nem egészen egy évre rá a sors már nem hibázott (97–107. o.). Szervezete akkor mondta fel véglegesen a szolgálatot, amikor mindkét szuperhatalomtól különböző időpontokban kapott vagyonát végre nyugodtan, nyugalomba vonultan élvezhette volna.

Egészen másféle formában és színvonalon, de szintén a Szovjetuniót szolgálta Bruno Pontecorvo (1913–1993), az egyik legkiválóbb atomfizikus (Gillo Pontecorvónak, *Az algíri csata* című film világhírű rendezőjének a bátyja), aki az ELTE tiszteletbeli doktora és az Eötvös Loránd Fizikai Társulat tiszteletbeli tagja is lett: róla szól *Miriam Mafai A hosszú hideg. Bruno Pontecorvo, a tudós története, aki a Szovjetuniót választotta (Il lungo freddo. Storia di Bruno Pontecorvo, lo scienziato che scelse l’Urss)* című könyve. Pontecorvo már nem gyilkolt, mint Codevilla, a tömegpusztító nukleáris fegyverek előállításában való együttműködését mindig tagadta (151., 280. o.). Miriam Mafai művének egyik legfőbb fogyatékosága éppen az, hogy ennek a tagadásnak az igazságtartalmát nem ellenőrizte, nem járt utána annak a vádnak, miszerint Pontecorvo 1943-tól kezdve szovjet

ügynök, kém, informátor volt, aki „az első szovjet atombomba előállításához szükséges adatokat és információkat” szállított (143–145. o.). Mafai minden szempontból elfogult életrajzot írt: olyat, mintha maga Pontecorvo készítette volna, aki választott szovjet hazájában nagyon megtanult hallgatni és elhallgatni.

A Nobel-díjas fizikus, Enrico Fermi tehetséges tanítványa, „a via Panis-pernai fiúk” egyike a faji törvények elől a fasiszta Olaszországból Franciaországba, az Egyesült Államokba és Kanadába, majd a második világháború után, 1950-ben (végre) a Szovjetunióba emigrált. Életének értelméről, életműve lényegéről, neutronfizikai felfedezéseiről, neutrínó-kutatásairól éppúgy nem sokat, szinte semmit sem tudunk meg, mint annak a döntésének a valós háttéréről, mellyel a hidegháború mélypontján a neki felajánlott angliai (harwelli) egyetemi katedra helyett a kommunista anyaországot, „az Ígéret Földjét” (151., 153. o.), konkrétan a Dubnai Atomkutató Intézetet választotta, oda szökött, ott telepedett le, ott élt haláláig. Pontecorvo magyarújként, indokként felhozott kommunista világnézete és állítólagos pacifizmusa meglehetősen homályos marad, és kevésbé meggyőző mind tartalmát, mind motivációs erejét illetően. A szerző a jelek szerint nem lepődik meg különösebben azon, hogy egy tudós, szovjet állampolgárrá válván, tudomásul vette, elfogadta a nyugati világ és benne hazája kiközösítését (186., 209. o.), azt, hogy teljes elszigeteltségben kellett élnie, nem utazhatott külföldre, szülőhazájába sem, öreg szüleihez sem, nem fogadhatott vendégeket, hacsak nem engedéllyel (263., 270., 278. o.), még eredeti nevét is elveszítette, azt Bruno Makszimovicsra változtatták, gyermekeinek pedig még a családnevét is Ivanovra (187. o.), nem publikálhatott, nem írhatott, nem olvashatott, nem beszélhetett szabadon csak ellenőrzötten, cenzúrázottan, utasításra (197., 232. o.). „Jól láttam, hogy nincs sajtószabadság, de úgy gondoltam, végül is ez így helyes.” (232. o.), Életrajzíró és hőse mintha ugyanazon bűvöletbe merevedtek volna. Pedig Mafai is látja a szembeszökő különbséget, az éles ellentétet a tudóstárs Andrej Szaharov bátor emberjogi aktivizmusa és Pontecorvo soha semmit alá nem író, soha nyíltan föl nem szólaló „naivitása” (óvatossága? gyávasága?) között. (236., 256–260. o.). Látja azt is, hogy „Bruno Makszimovics”, 1958-ban akadémikussá választatván, olyan privilégiumokat élvezhetett, mint „a párt legmagasabb hierarchiájába tarozók kivételével egyetlen társadalmi kategória sem a Szovjetunióban”: jólétet, „életre szóló kivételes státuszt”, moszkvai házat, dubnai villát, vásárlási előjogot speciális-exkluzív üzletekben, külön kórházakban való kezelést, elit „pihenőházakban” vakációzást... (205–206. o.). Látja, és kész. No comment. Legalábbis semmi kritika. Igaz, azzal kapcsolatban sem,

hogy Pontecorvo nem kapott Nobel-díjat. Kapott Sztálin-díjat, Lenin-díjat, Állami díjat (38., 190., 206. o.). Meg díszdoktorátust Budapesten.

Miriam Mafai csak akkor ad hangot nyíltan haragjának, megvetésének, amikor a gorbacsovi peresztrojka és glasznoszty utáni rendszerváltozást, a Szovjetunió széthullását minősíti: „A történelem kisiklott, mint egy megbolondult vonat.” (288. o.) Minő éleslátás! Minémű tárgyilagosság!

Az életrajzíró egyetértően idézi az Accademia dei Lincei elnökét, Giorgio Salvinit: Pontecorvo „rendkívüli erkölcsiségű ember” (290. o.). Csakugyan? Maga „Bruno Makszimovics” összetettebben fogalmazott: „Sok hibát követtem el... De békében vagyok a lelkiismeretemmel... Én csak fizikus voltam, csak fizikus... Össze vagyok zavarodva, mint mindenki, aki kommunista volt...” (292. o.) A pilátusi kérdésre, hogy mi hát az igazság, Miriam Mafai életrajza aligha ad érvényes választ.

Roberto Lodigiani: *La spia di Stalin. La vera storia di Carlo Codevilla.* (Sztálin kéme. Carlo Codevilla igaz története), Mursia, Milano, 2015, 138 o.

Miriam Mafai: *Il lungo freddo. Storia di Bruno Pontecorvo, lo scienziato che scelse l'Urss.* (A hosszú hideg. Bruno Pontecorvo, a tudós története, aki a Szovjetuniót választotta), BUR Saggi, Milano, 2012, 312 o.

Madarász Imre